

УДК 351, 338

JEL Classification: O52, Q18

DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.28.2024.302777>**Петренко К. В.**кандидат економічних наук, доцент
ORCID ID: 0000-0002-2322-9030**Золотоверх Л. В.**студентка
ORCID ID: 0009-0003-4150-1661Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**Petrenko Kateryna, Zolotoverkh Lilia**National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРОСЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄС

TRANSFORMATION OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE'S AGRICULTURAL SECTOR IN THE CONTEXT OF EU INTEGRATION

Дана стаття аналізує трансформацію економічного розвитку агросектору України в контексті інтеграції до Європейського Союзу. Зосереджуючись на взаємозв'язку між інтеграційними процесами та розвитком сільського господарства, стаття висвітлює ключові аспекти трансформації, включаючи зміни в законодавстві, торговельні угоди, стандарти якості та конкурентоспроможність продукції зеленої економіки. Дослідження базується на аналізі актуальних даних та літератури, що дозволяє виявити виклики та можливості, які виникають внаслідок інтеграції до ЄС. Висновки статті спрямовані на розробку стратегій та політик, сприяючи сталому розвитку агросектору України в умовах євроінтеграції. Автори аналізують ключові виклики та можливості, з якими стикається українське сільське господарство на шляху до євроінтеграції.

Ключові слова: аграрний сектор, Україна, ЄС, інтеграція, економічний розвиток, конкурентоспроможність, трансформація, підтримка.

The article examines the transformation of the economic development of the agricultural sector of Ukraine in the context of integration into the European Union. Focusing on the relationship between integration processes and agricultural development, the article highlights key aspects of the transformation, including changes in legislation, trade agreements, quality standards and competitiveness of green economy products. The study is based on the analysis of current data and literature, which allows to identify the challenges and opportunities that arise as a result of EU integration. The conclusions of the article are aimed at developing a strategy and policy that contribute to the sustainable development of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of European integration. Integration into the EU requires Ukraine to harmonize national legislation with EU legislation in the field of agriculture. This applies to food safety standards, environmental protection, animal protection and other areas. The free trade agreement between Ukraine and the EU opens up new opportunities for Ukrainian producers of agricultural products to enter the EU market. However, Ukrainian exports must meet EU quality and safety standards, which requires manufacturers to modernize production and implement good practices. Compliance with EU food safety and quality standards is critically important for Ukrainian producers who want to export their products to the EU market. The EU prefers products grown in compliance with the principles of sustainable development and minimal impact on the environment. For Ukraine, this means the development of production of organic products, the application of the principles of precision agriculture and other measures aimed at increasing the environmental awareness and responsibility of producers. For successful integration, Ukrainian agriculture needs access to financial resources for modernization and development. Integration into the EU can contribute to the attraction of investments in the Ukrainian agricultural sector, which will contribute to its modernization and development. Integration opens up opportunities for Ukrainian producers to adopt advanced European experience and technologies in the field of agriculture.

Keywords: agricultural sector, Ukraine, EU, integration, economic development, competitiveness, transformation, support.

Постановка завдання. Економічний розвиток агросектора України відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності та ефективності національного господарства, оскільки є ключовим для забезпечення продовольчої безпеки країни. В контексті кризи та інтеграції до ЄС, Україна повинна зберігати високий рівень виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечуючи внутрішній ринок та експортні потреби. Актуальність

антикризового управління економічною безпекою вітчизняних підприємств є надзвичайно високою, особливо з урахуванням складних реалій сьогодення.

Євроінтеграція України вимагає підвищення конкурентоспроможності українського агросектору, а саме адаптацію до стандартів якості та безпеки продукції, та управління ведення бізнесу, а також вдосконалення виробничих процесів та управлінських практик.

Дослідження та розробка стратегій для забезпечення антикризового розвитку агросектору України в умовах інтеграції до ЄС має велике значення як для економічного стану країни в цілому, так і для забезпечення сталого розвитку сільських територій та гармонійного впровадження європейських стандартів та практик.

На шляху вступу до Європейського Союзу Україна стикнеться з багатоетапним процесом трансформацій, пов'язаних з реформами у різних сферах для відповідності європейським стандартам та нормам. Складність впровадження європейських стандартів на агропромислових підприємствах України зумовлює необхідність детального вивчення теоретичних основ цього процесу, а також дослідження факторів, що впливають на успішне впровадження новітніх технологій в агросекторі у воєнний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем забезпечення антикризового економічного розвитку присвячені роботи І. Єпіфанова [1; 3], Д. Болотнова [1]. Особливості розвитку агросектору України визначено у роботах В. Андрійчука [14], П. Гайдучького [15], Є. Данкевича [16], А. Журавської [2], Ю. Лопатинського [17], Б. Пасхавера [18], І. Прокопи [19] та інших.

Теоретичні засади розвитку інтеграційних відносин в агросекторі розкриває А.О. Гуроров [13], Дж. Джеффрі [20], О.І. Мельник [21], Р. Каплінські та інші.

Водночас, залишаються недостатньо дослідженими особливості трансформації економічного розвитку агросектору України під час війни в умовах інтеграції до ЄС.

Формулювання цілей статті. Метою статті є комплексний аналіз теоретичних підходів до трактування антикризового забезпечення та трансформації розвитку, дослідження основних стратегій розвитку агросектору України, визначення основних ризиків, які впливають на забезпечення розвитку агросектору України в умовах інтеграції до ЄС.

Виклад основного матеріалу. В контексті сучасних викликів і небезпек, антикризове управління стає ключовим елементом стратегічного управління підприємством, спрямованим на забезпечення стійкості та стабільності його фінансово-господарської діяльності, не виключенням є і аграрні підприємства. Під час ведення господарської діяльності можуть виникати певні труднощі у загальному циклі фінансово-господарської діяльності підприємства, який може призвести до негативних результатів, а саме від зменшення прибутків до банкрутства та ліквідації господарства. Якщо спроектувати такі виклики на галузь економіки, то такі процеси можуть створювати проблеми економічної безпеки в галузі чи народному господарстві в цілому.

Отже, розкриємо основні характеристики поняття «економічна безпека». Економічна безпека в агросекторі означає здатність сільськогосподарського господарства або галузі сільського господарства в цілому до оптимального функціонування в умовах забезпечення економічної стабільності, конкурентоспроможності та сталого розвитку. Вона передбачає створення умов для ефективного використання ресурсів, забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств, розвитку ринків збуту та сприяння збереженню природних ресурсів та екологічній стійкості.

Важливою складовою забезпечення економічного розвитку в кризових умовах є антикризове управління, що представлене системою розроблених та рекомендованих до впровадження заходів, методів та процедур, які дозволяють стабілізувати фінансово-господарську діяльність в контексті підвищення рівня економічної безпеки [1].

Мета антикризового управління полягає в аналізі та усуненні передбачуваних та фактичних причин кризи, факторів, симптомів та наслідків, тобто всіх виявів дисбалансу, які становлять загрозу виникнення та подальшого розвитку кризи. Головною метою такого управління є досягнення успішних результатів, як запланованих, так і випадкових, шляхом ефективної організації, що досягається через належне управління людськими ресурсами та комунікаціями в управлінському середовищі [3].

На сьогодні, війна є основним фактором впливу на сільське господарство. Ключовим моментом є скорочення посівних площ – війна змусила аграріїв сіяти менше, що призвело до зменшення загального обсягу вирощування продукції. Значні території сільськогосподарських угідь забруднені мінами та босприпасами, що робить їх непридатними для обробки. Також одним з основних факторів є пошкодження інфраструктури внаслідок бойових дій.

Через блокаду Чорноморських портів та окупацію Криму, Україна втратила можливість експортувати значну частину вирощеної продукції. Не менш важливо є те що війна ускладнила транспортування сільськогосподарської продукції, як в Україні, так і за кордоном.

Війна спричинила і стрімке зростання цін на дизельне паливо, добрива та інші ресурси необхідні для ведення сільського господарства.

Вище перераховані фактори суттєво зменшили доходи українських фермерів та агрокомпаній, що може призвести, в свою чергу, до продовольчої кризи.

В рамках антикризового управління визначаються такі функції, як планування, організація, мотивація, контроль та визначення цілей. Принципи антикризового управління визначають правила поведінки як суб'єктів господарювання так державних органів та інституцій, які розробляють та виконують різноманітні завдання щодо забезпечення економічного розвитку в умовах інтеграції, підвищують потенціал управління та вдосконалюють взаємодію об'єкта управління з його оточенням. Успішне управління якістю та конкурентоспроможністю сільськогосподарської продукції вимагає впровадження системи загального менеджменту якості (Total Quality Management) в аграрній галузі як основної передумови [11].

Безперечно, аграрний сектор відіграє ключову роль у житті будь-якої країни, адже він гарантує продовольчу безпеку, сприяє створенню робочих місць та розвитку сільських територій. Проте для України роль аграрного сектору виходить далеко за рамки простого забезпечення базових потреб. У найскладніші часи для економіки саме аграрна галузь стає рушійною силою, генеруючи значну частку ВВП та експортних надходжень. Важливо підкреслити, що Україна відіграє значну роль у забезпеченні світової продовольчої безпеки, тому перехід до нових моделей ведення сільського господарства має бути плавним, ретельно продуманим та зваженим, щоб не лише зберегти, а й наростити здобутки аграрного сектору.

Трансформація економічного розвитку аграрного сектору передбачає ряд заходів та стратегій, спрямованих на забезпечення стійкого функціонування сільськогосподарських підприємств і збільшення їх ефективності в умовах економічних труднощів, рис. 1. Процес інтеграції до ЄС вимагає від України реформування різних сфер, аби відповідати європейським стандартам. Цей виклик стосується аграрного сектору в першу чергу щодо дотримання стандартів зеленої економіки, якості, безпечності та екологічності продукції, оскільки він відіграє важливу роль в економіці країни, забезпечуючи продовольчу безпеку, робочі місця та розвиток сільських територій.

Особливо відчутним це буде при виконанні умов «Спільної аграрної політики ЄС», яка представляє собою сукупність політик і дій, країн-членів ЄС у галузі сільського господарства та тваринництва.

Впровадження «Спільної аграрної політики ЄС» – це складний, але важливий крок для України на шляху до інтеграції з ЄС. Це потребуватиме значних зусиль з боку уряду та аграрного сектору, але може дати Україні значні економічні та соціальні переваги. Починаючи з 2023 року, ця політика стала обов'язковою для дотримання.

Під час процесу інтеграції Єврокомісія відслідковує прогрес України щодо узгодження законодавства та оцінює наші досягнення з 2016 по перший квартал 2022 року за 5-бальною шкалою таким чином: на одиницю оцінено сільське господарство та розвиток сільських територій, а також рибальство, на трійку – безпека харчових продуктів, ветеринарія та фітосанітарний контроль.

Важливо розуміти, що аграрний сектор України є потужним експортним «локомотивом», що стабілізує

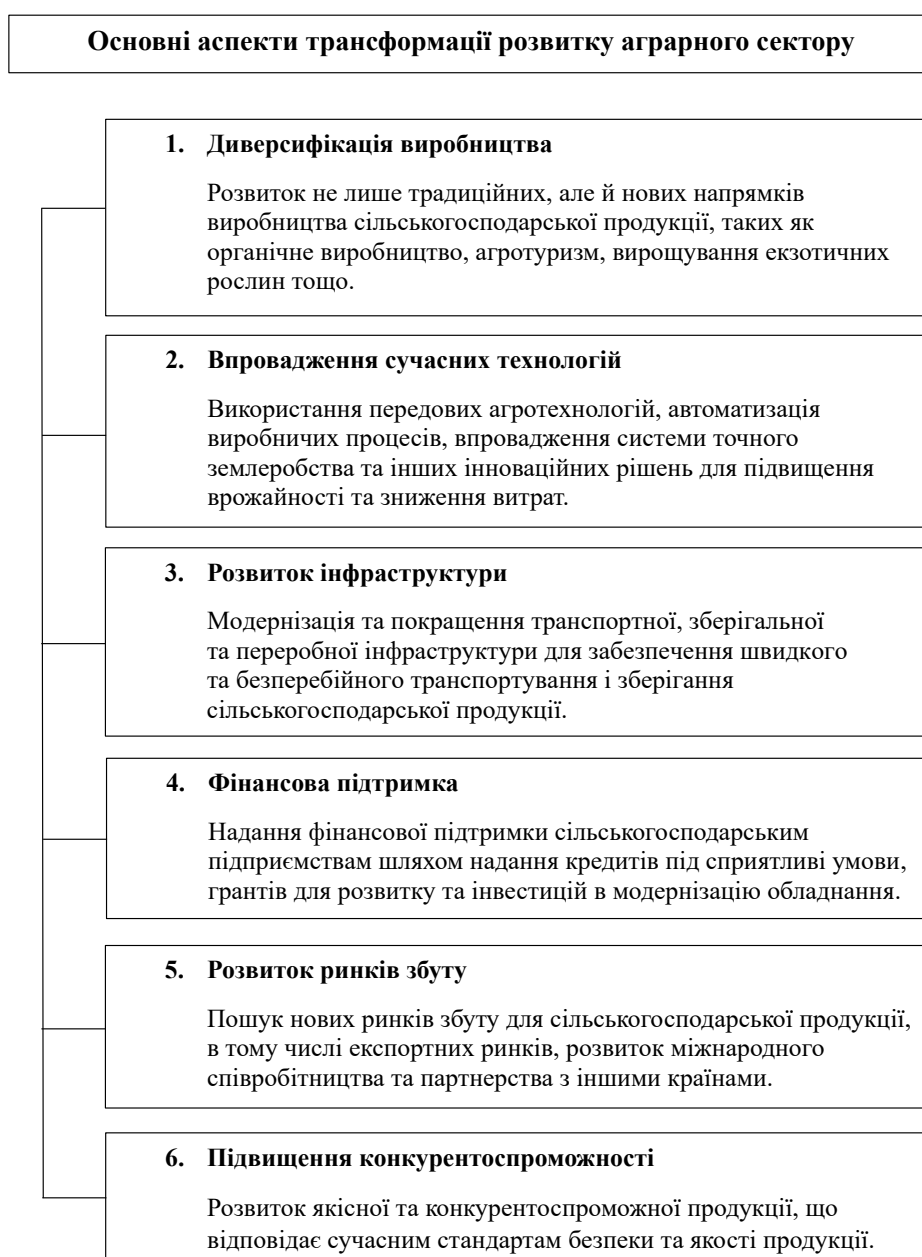

Рис. 1. Основні аспекти трансформації розвитку аграрного сектору

Джерело: розроблено авторами

економіку нашої країни в складні часи та впливає на світову продовольчу безпеку. Тому перехід на європейські стандарти має бути виваженим, з дотриманням та сталістю законодавчих норм.

Розглянемо основні зміни необхідні аграрному сектору України для вступу в ЄС:

1. Вдосконалення нормативно-правової бази:

– узгодження українського законодавства з європейськими стандартами. Українська система контролю та забезпечення якості харчової продукції дещо відрізняється від європейської: в ЄС уже давно працює система From Farm to Fork (український відповідник був би «від лану до столу») – стратегічна ініціатива ЄС щодо покращення якості, сталості та безпечності харчової продукції [9]. Така система дасть змогу краще контролювати якість продукції по всьому ланцюгу її виробництва, сприятиме впровадженню більш «зелених» методів виробництва, покращенню інформування споживачів тощо;

– створення сприятливих умов для ведення бізнесу в аграрному секторі;

– підвищення конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції. В цьому аспекті необхідно дотримуватись соціальних та екологічних стандарти, що працюють у ЄС та стосуються питань охорони праці, стандартів тваринного добробуту, використання пестицидів та інших агрохімікатів тощо. Для прикладу в Україні досі використовується хлорпірифос: в ЄС застосування цього інсектициду офіційно заборонено з 1 січня 2020 року. Заборона використання хлорпірифосу призведе до здороження виробництва, і можливість така з'явиться тільки після закінчення. Проте і це необхідно буде актуалізувати відповідно до європейських правил.

2. Підтримка сільськогосподарських виробників:

– надання фінансової допомоги для модернізації та розвитку господарств зараз ускладнене загальним викликом вижити та відновитись після закінчення конфлікту. Проте поступове впровадження європейських норм та стандартів у виробництво сприятиме стабільному післявоєнному відновленню сектору і, в результаті, збільшить його конкурентоспроможність;

– впровадження програм освіти та консультування для фермерів;

– створення кооперативів та інших форм об'єднання аграріїв.

3. Розвиток сільської інфраструктури:

– будівництво та модернізація доріг, мостів, елеваторів та інших об'єктів соціальної інфраструктури;

– забезпечення доступу до якісної освіти, медицини та інших соціальних послуг для жителів сільських територій.

4. Збільшення експорту української сільськогосподарської продукції:

– розширення ринків збуту української продукції;

– створення бренду української аграрної продукції на світовому ринку;

– підтримка участі українських аграріїв у міжнародних виставках та форумах.

Аграрний сектор України володіє вельми значним потенціалом виробництва, який значно перевищує потреби внутрішнього ринку. Цей сектор економіки може стати рушійною силою розвитку національної економіки країни, її інтеграції в Європейський Союз

та в світовий економічний простір. Зростання доходів сільського населення, яке задіяне в аграрній економіці та складає понад третину населення країни, призведе до зростання попиту на товари та послуги, що стимулюватиме в свою чергу розвиток інших галузей економіки.

Для зовнішньої торгівлі України 2014 рік став значущим в контексті євроінтеграційних зв'язків. Саме тоді було підписано Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що відкрило нові можливості для економічного співробітництва. Одним із ключових моментів Угоди стало запровадження «автономного преференційного торговельного режиму» з 23 квітня 2014 року. Цей режим передбачав скасування або зниження мит на широкий експорт товарів а також встановлення квот на експорт сільськогосподарської продукції, що експортувалися до країн ЄС. Також була передбачена і спрощена процедура торгівлі, що стимулювало експортну діяльність українських підприємств, в тому числі агровиробників. З початку повномасштабного вторгнення Європейський союз тимчасово зняв ввізні мита та квоти на українську сільськогосподарську продукцію, щоб підтримати економіку України на тлі війни та блокування морських портів Росією.

У результаті цих змін, торгівля між Україною та ЄС значно покращилась і досягла в 2022 році рекордної суми в 12,9 млрд доларів від експорту агропродукції до ЄС, що 3,22 рази більше в порівнянні з 2016 роком 4 млрд доларів, рис. 2.

Агропромисловий комплекс посідає одне з перших місць за часткою ВВП України. За даними Національного банку України ми спостерігаємо зниження частки АПК у загальному ВВП країни (рис. 3).

За даними показниками можна зробити висновки, що частка сільського господарства у ВВП України протягом 2019–2022 років демонструвала нестабільну динаміку з сезонними коливаннями. Найвищі значення частки спостерігались у третій кварталі кожного року, тому що більшість сільськогосподарських культур в Україні збирають саме тоді. Це призводить до збільшення обсягів сільськогосподарської продукції, що, в свою чергу, веде до збільшення частки сільського господарства у ВВП. Також фактором впливу на цей показник є зростання цін на сільськогосподарську продукцію, яке веде до збільшення доходів аграрних підприємств.

Не менш важливо зазначити, що вплив цих факторів може змінюватися залежно від конкретних умов. Наприклад, у 2021 році на збільшення частки сільського господарства у ВВП вплинула не лише сезонність, але й зростання світових цін на продовольство.

Продукція агропромислового комплексу значно впливає на зовнішню торгівлю України, займаючи стійке лідерство серед інших секторів і відзначаючись високою конкурентоспроможністю. Наша країна здавна славиться своїми родючими землями та багатими врожайями. І сьогодні сільське господарство залишається однією з ключових галузей української економіки.

Продукція українських аграріїв, зокрема пшениця, кукурудза, ячмінь та рапс, користуються високим попитом на світових ринках. Її екпортують до понад 170 країн світу, що робить Україну одним із лідерів у цій сфері. Зернові культури традиційно відіграють найважливішу роль у структурі аграрного експорту,

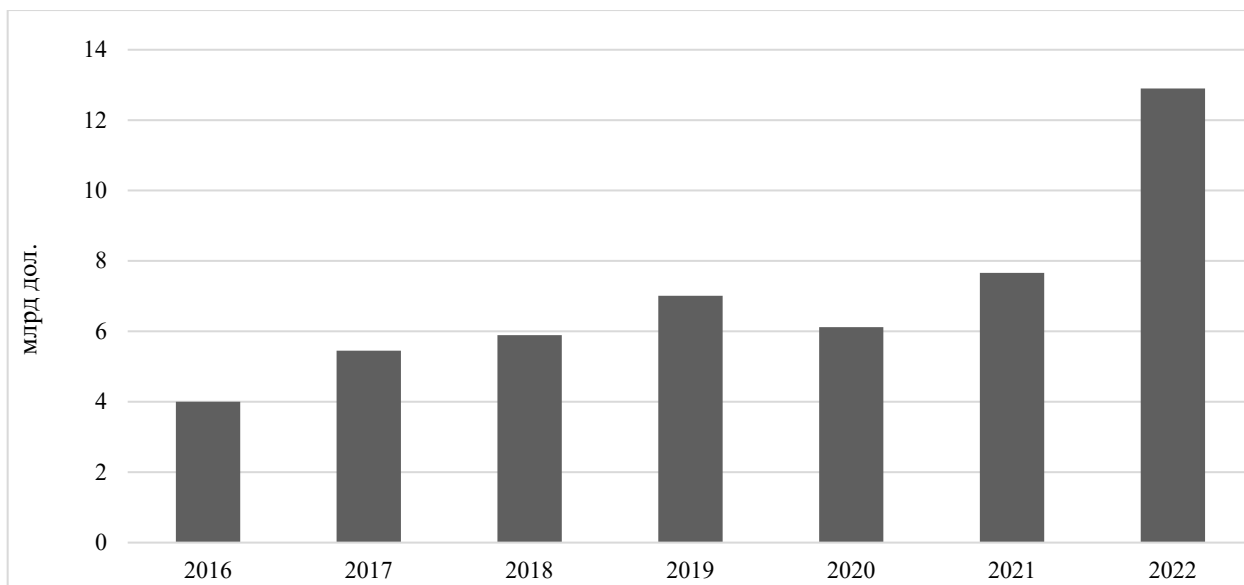

Рис. 2. Динаміка експорту сільгосппродукції до ЄС за період 2016–2022 рр., млрд дол. [12]

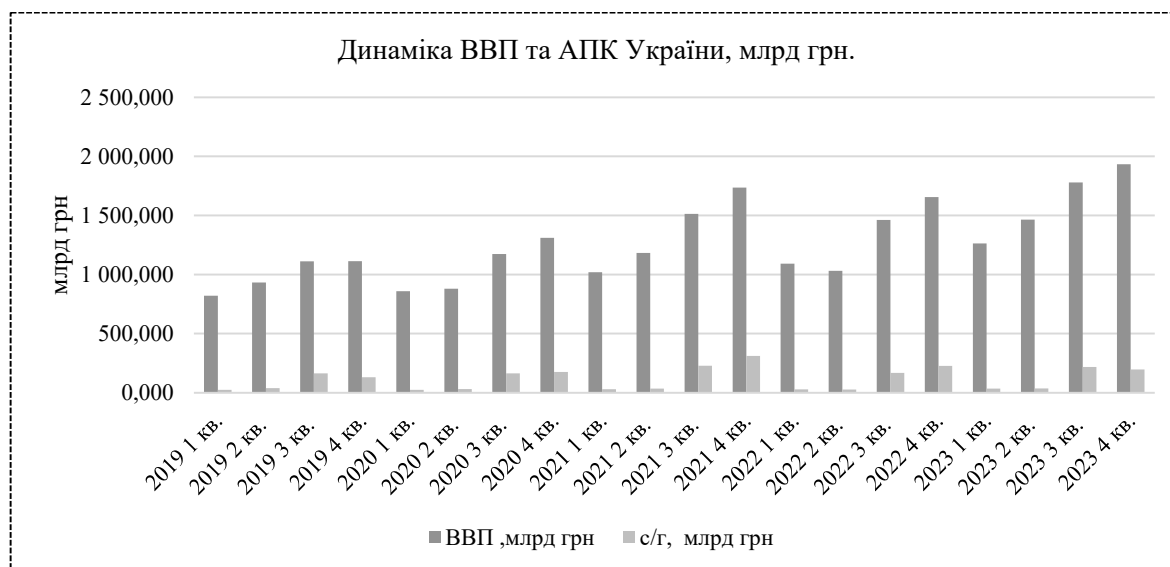

Рис. 3. Динаміка ВВП та АПК України у період 2019–2022 рр., млрд грн [4]

рис. 4. Їх вирощування на продаж приносить значні доходи державі та сприяє розвитку сільських територій.

Експорт аграрної продукції з України значно зріс у 2021 році. За даними Державної служби статистики України, експорт аграрної продукції з України у 2021 році склав 27,7 млрд дол. США, що на 22% більше, ніж у 2020 році.

Однак експорт агропродукції з України знизився у 2022 році до 23,2 млрд дол. США, що на 16% менше, ніж у 2021 році. Це зниження було обумовлено війною в Україні, яка призвела до блокади до українських портів та порушення ланцюгів постачання.

У 2022 році, за рахунок пільгового режиму з ЄС, Україна змогла збільшити обсяг експорту сільськогосподарської продукції на 67,5%.

Найбільшим експортними товарами у 2023 році були зернові культури, олійні культури та продукти тваринництва. Експорт зернових культур у 2023 році

склав 10,2 млрд дол. США, експорт олійних культур – 7,8 млрд дол. США, а експорт продуктів тваринництва – 5,2 млрд дол. США.

Український аграрний сектор зазнав значних збитків через війну. Запровадження Україною системи ліцензування експорту до п'яти країн ЄС частково допомогло вирішити проблему, але Польща, Словаччина та Угорщина все ще не знімають заборону на ввезення аграрної продукції. Рада ЄС продовжила до червня 2024 року режим безмитної торгівлі для української агропродукції. Імпортери очікують сталого потоку агропродукції з України в 2024 році, але логістичні труднощі та атаки РФ на інфраструктуру стримують експорт.

В умовах війни аграрний сектор України отримує допомогу здебільшого лише через сприятливу податкову політику, що є непрямим формою субсидіювання галузі у зв'язку з нестачею можливості фінансування в Держ-

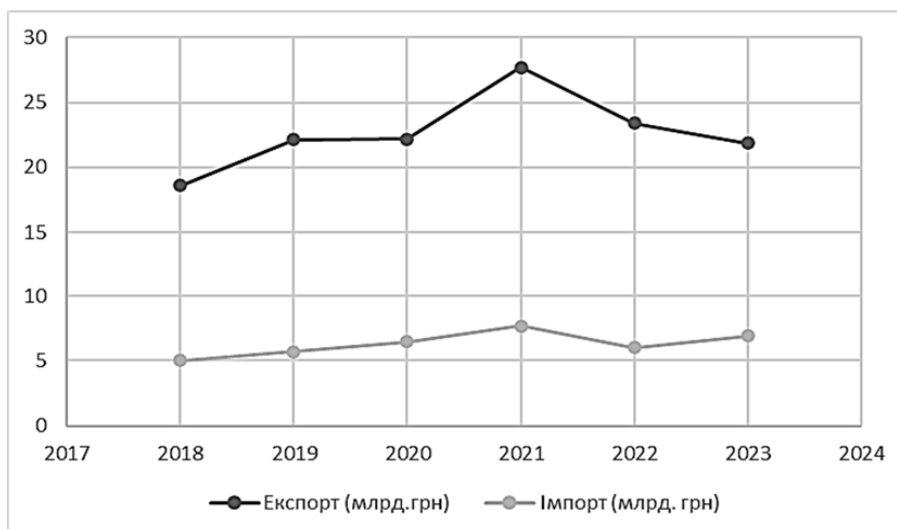

Рис. 4. Динаміка експорту та імпорту АПК у ВВП України у період 2018–2023 рр., млрд грн [4]

жавному бюджеті України. На відміну від інших галузей, сільськогосподарське виробництво та його результати значно залежать від природних та кліматичних умов. Тому один із важливих напрямів розвитку сільськогосподарського виробництва – зменшення ризиків, пов'язаних з природними та кліматичними умовами, та забезпечення подальшого розвитку аграрного сектору шляхом удосконалення систем захисту господарств.

Україна надає державну підтримку сільськогосподарському сектору шляхом впровадження різноманітних програм, включаючи фінансування наукових досліджень, як фундаментальних, так і прикладних, підтримку агробізнесу через зниження відсоткових ставок по кредитах та сприяння розвитку рослинництва, тваринництва, птахівництва та рибництва. У 2022 році в цілому 30 396 сільськогосподарських виробників отримали кредити на суму 57,174 млрд грн. З них до 1 червня на сівозміну було видано кредитів на суму 38,551 млн грн. Загалом за програмою портфельних гарантій було видано 80% кредитів на суму в 25,6 млрд грн. (рис. 5) [5].

Європейський Союз виділив 50 мільйонів євро в якості прямих дотацій для дрібних фермерів, а Канада та Японія інвестували понад 60 мільйонів доларів у обладнання для тимчасового зберігання зерна. ФАО провела тендери й придбала 7 мільйонів мішків для зберігання 7 мільйонів тон зерна.

Разом з цим, воєнні дії, які відбуваються в Україні внаслідок широкомасштабної агресії Російської Федерації 24 лютого 2022 р., призвели до погіршення продовольчої безпеки в Україні, яке спричинене, зокрема, порушеннями логістичними ланцюгами, зруйнованими інфраструктурою, господарствами та виробництвами, зменшенням кількості виробленого продовольства на працюючих підприємствах. На червень 2023 р. сума прямих збитків, завданих агропромисловому комплексу України, складає 8,7 млрд дол. США (втрати, пов'язані зі знищенням та пошкодженням сільськогосподарської техніки, складають понад 4,7 млрд дол. США; втрати через знищення та крадіжки виробленої продукції оцінюються в 1,9 млрд дол. США). Непрямі втрати агропромислового комплексу оцінюються в 40,3 млрд дол. США [7].

Згідно з оцінками ФАО, війна в Україні призвела до збитків, оцінених приблизно в 2,25 млрд доларів США для сільськогосподарських господарств. З них приблизно 1,26 млрд доларів США збитків відносяться до галузі рослинництва, а 0,98 млрд доларів США до тваринництва. У зв'язку з конфліктом, 25% сільськогосподарських господарств України припинили або зменшили виробництво продукції, а в областях близько до лінії фронту ця цифра сягає 38% [8].

Висновки. Отже, вступ до ЄС – це виклики та можливості для українського аграрного сектору. Завдяки

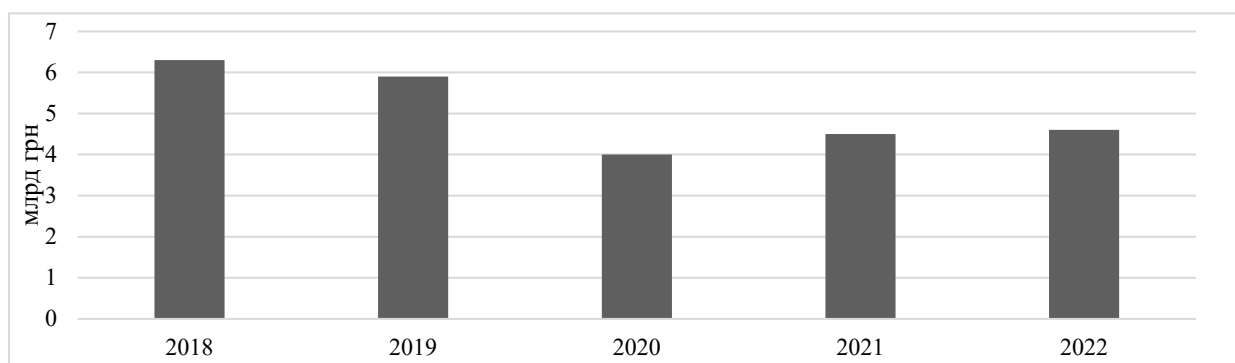

Рис. 5. Динаміка фінансування АПК у млрд грн [5]

комплексним реформам та підтримці з боку держави, українські аграрії зможуть стати конкурентоспроможними на європейському та світовому ринках.

Важливо пам'ятати що перехід на європейські стандарти – це довготривалий процес, який потребуватиме значних зусиль з боку держави, аграріїв та суспільства.

Успішне впровадження реформ в аграрному секторі стане ключовим фактором для успішного вступу України до Європейського Союзу. Відкриття європейського ринку для української сільськогосподарської продукції дасть потужний поштовх для розвитку аграрного сектору та економіки України в цілому.

Література:

1. Спіфанова І., Болотнов Д. Місце стратегії в системі антикризового управління підприємствами. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 3. С. 335–338.
2. Журавська А. Р. Теоретичні засади антикризового управління сільськогосподарськими підприємствами. *Вісник Житомирського національного агроєкологічного університету*. 2013. № 1–2(2). С. 227–235.
3. Спіфанова І. Ю., Войнаренко М. П. Управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2011. 188 с.
4. ВВП України за роками: графік, зростання, структура. URL: <https://nabu.ua/ua/vvp-2.html>
5. Держпідтримка агросектору у 2023 році. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/986-derjpidtrimka-agrosektoru-u-2023-rotsi>
6. Бюджет 2023 року – програми підтримки агросектору. URL: <https://agropolit.com/news/24659-byudjet-2023-roku-programi-pidtrimki-agrosektoru>
7. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року. KSE. Липень 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_Report.pdf
8. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine. Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. FAO. DOI: <https://doi.org/10.4060/cc3311en>
9. FROM FARM TO FORK STRATEGY (F2F). URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/3%20Tree%20From%20Farm%20to%20Fork%20Strategy%203%20final_297x210mm_4%2B4_web_180822.pdf
10. Маркова Є., Шестаковська Т. Особливості розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції. *Журнал європейської економіки*. Том. 16, вип. 4, Вересень 2018. С. 414–425. URL: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1294>
11. Войнич Л. Й., Балаш Л. Я. Управління якістю продукції сільського господарства як основа забезпечення її конкурентоспроможності. Трансформаційні зміни національної економіки в умовах євроінтеграції, 2020. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/7593/1/6328_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20-%202020%20%281%29_37-41.pdf
12. Export value of agricultural products from Ukraine to the European Union (EU-27) from 2015 to 2022. URL: <https://www.statista.com/statistics/876118/ukraine-agricultural-exports-to-the-eu/>
13. Гуроров А. О. Наукові основи типологізації інтеграції в аграрному секторі економіки. *Бізнес Інформ*. 2019. № 7. С. 161–169.
14. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 3–15.
15. Гайдучський П. І. Структурні перекося і ризики кризи в АПК. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 38.
16. Данкевич А. Є. Ефективність функціонування інтегрованих структур у сільському господарстві. *Агросвіт*. 2015. № 21. С. 3–7.
17. Лопатинський Ю. В. Лопатинський В., Ушкаленко І. М. Дисперсія факторів розвитку аграрного сектору національної економіки. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 3. С. 17–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2019_3_4
18. Пасхавер Б. Й. Сучасний стан продовольчої безпеки. *Економіка АПК*. 2014. № 4. С. 5–12.
19. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Майбутнє сільського сектору України – від екстрактивного використання до інклюзивного розвитку. *Економіка України*. 2018. № 11–12. С. 104–110.
20. Jereffi G. The structure of commodity chains for the analysis of global industry. URL: <http://www.ids.ac.uk/ids/global/Conf/pdfs/gereffi.pdf>
21. Мельник О. І., Мельник А. Г., Малиш Л. Б. Іноземне інвестування як фактор розвитку аграрного сектору України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 2. С. 32–37. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.2.32>

References:

1. Yepifanova I., Bolotnov D. (2022) Mistse stratehiyi v systemi antykrizovoho upravlinnya pidpryyemstvamy [The place of strategy in the system of anti-crisis management of enterprises]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no/ 3, pp. 335–338. (in Ukrainian)
2. Zhuravska A. R. (2013) Teoretychni zasady antykrizovoho upravlinnya silskohospodarskymy pidpryyemstvamy [Theoretical principles of anti-crisis management of agricultural enterprises]. *Visnyk Zhytomyrskoho natsionalnoho ahroekolohichnoho universytetu*, no/ 1–2(2), pp. 227–235. (in Ukrainian)
3. Yepifanova I. (2011). Upravlinnya investytsiynoyu diyalnistyu promyslovykh pidpryyemstv : monohrafiya [Management of investment activities of industrial enterprises]. Vinnytsya : VNTU, 188 p. (in Ukrainian)
4. VVP Ukrayiny za rokamy: hrafik, zrostannya, struktura | nabu.ua
5. Derzhpidtrymka ahrosektora u 2023 rotsi [State support for the agricultural sector in 2023]. Available at: <https://agropolit.com/spetsproekty/986-derjpidtrimka-agrosektoru-u-2023-rotsi> (in Ukrainian)
6. Byudzhet 2023 roku – prohramy pidtrymky ahrosektora [Budget of 2023 – programs to support the agricultural sector]. Available at: <https://agropolit.com/news/24659-byudjet-2023-roku-programi-pidtrimki-agrosektoru>

7. Zvit pro pryami zbytky infrastruktury ta nepryami vtraty ekonomiky vid ruynuvan vnaslidok viyskovoyi ahresiyi Rosiyi proty Ukrayiny stanom na cherven 2023 roku. KSE. Lypen 2023 [Report on direct damage to infrastructure and indirect losses to the economy from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine as of June 2023. KSE]. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf

8. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine. Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. FAO. DOI: <https://doi.org/10.4060/cc3311en>

9. FROM FARM TO FORK STRATEGY (F2F). Available at: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgk326/files/2022-08/3%20Tree%20From%20Farm%20to%20Fork%20Strategy%203%20final_297x210mm_4%2B4_web_180822.pdf

10. Markova YE., Shestakovska T. (2018). Osoblyvosti rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrayiny v umovakh yevrointehratsiyi [Features of the development of the agricultural sector of the economy of Ukraine in the conditions of European integration]. *Zhurnal yevropeyskoyi ekonomiky*, vol. 16, no. 4, pp. 414–425. Available at <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1294>. (in Ukrainian)

11. Voynycha L. Y., Balash L. YA. (2020) Upravlinnya yakystyu produktsiyi silskoho hospodarstva yak osnova zabezpechennya yiyi konkurentospromozhnosti. - [Quality management of agricultural products as the basis of ensuring its competitiveness]. Transformatsiyini zminy natsionalnoyi ekonomiky v umovakh yevrointehratsiyi. Available at https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/7593/1/6328_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20-%202020%20%281%29_37-41.pdf (in Ukrainian)

12. Export value of agricultural products from Ukraine to the European Union (EU-27) from 2015 to 2022 Available at: <https://www.statista.com/statistics/876118/ukraine-agricultural-exports-to-the-eu>

13. Gutorov, A. O. (2019). Scientific bases of typology of integration in the agrarian sector of the economy. *Business Inform*, no. 7, pp. 161–169. (in Ukrainian)

14. Andriychuk V. H. (2013) Ahropromyslovi formuvannya novoho typu v konteksti stratehiyi rozvytku vitchyznyanoho silskoho hospodarstva [Agro-industrial formations of a new type in the context of the strategy for the development of domestic agriculture]. *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 3–15. (in Ukrainian)

15. Haydutskyi P. I. (2014) Strukturni perekosy i ryzyky kryzy v APK [Structural distortions and crisis risks in the agricultural sector]. *Ekonomika APK*, no. 7, pp. 38–42. (in Ukrainian)

16. Dankevych A. YE. (2015). Efektyvnist funktsionuvannya intehrovanykh struktur u silskomu hospodarstvi [Effectiveness of functioning of integrated structures in agriculture]. *Ahrosvit*, no. 21, pp. 3–7. (in Ukrainian)

17. Lopatynskyy YU, Lopatynskyy V., Ushkalenko I. (2019) Dyspersiya faktoriv rozvytku ahrarnoho sektoru natsionalnoyi ekonomiky [Dispersion of development factors of the agrarian sector of the national economy]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannya nauky i praktyky*, no. 3, pp. 17–27. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2019_3_4 (in Ukrainian)

18. Paskhaver B. Y. (2014). Suchasnyy stan prodovolchoyi bezpeky. *Ekonomika ahrarnoyi promyslovosti*, no. 4, pp. 5–12. (in Ukrainian)

19. Borodina O. M., Prokopa I. V. (2018) Maybutnye silskoho sektora Ukrayiny – vid ekstraktyvnoho vykorystannya do inklyuzyvnoho rozvytku [The future of the rural sector of Ukraine is from extractive use to inclusive development]. *Ekonomika Ukrayiny*, no 11–12, pp. 104–110. (in Ukrainian)

20. Dzhereffi H. Struktura tovarnykh lantsyuhiv dlya analizu hlobalnoyi promyslovosti. Available at: <http://www.ids.ac.uk/ids/global/Conf/pdfs/gereffi.pdf> (in Ukrainian)

21. Melnyk O., Melnyk A., Malys L. (2019) Inozemne investuvannya yak faktor rozvytku ahrarnoho sektora Ukrayiny [Foreign investment as a factor in the development of the agricultural sector of Ukraine]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, no. 2, pp. 32–37. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.2.32> (in Ukrainian)